

Neuman, L. 2003. *Social Research Methods*. Boston: Alyn & Bacon. str. 1-39 (poglavji *Science and Research in Dimensions of Research*).

Toš, N., Hafner-Fink, M. 1998. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: FDV. Str. I-V, 115-117, 199-202.

Alternativno družbosl. Raziskovanju:

1. Avtoriteta:

- sprejemanje nečesa za resnično, ker nekdo na položaju avtoritete reče, da je tako (ali je objavljeno v publikaciji z avtoriteto);
- starši, učitelji, strokovnjaki, mediji.

Problemi:

- uporabe avtoritete na drugem področju;
- zloraba avtoritete;
- razhajanje med različnimi avtoritetami;
- napačno informirane avtoritete.

2. Tradicija:

- posebna vrsta avtoritete – avtoritete preteklosti, preteklih izkušenj;
- nekaj je resnično, ker “je vedno tako bilo”;
- pogosto predsodki,
- nekaj, kar je v preteklosti lahko držalo, ne drži več.

3. Zdrav razum:

- zanašanje na to, kar “vsi vejo” in kar enostavno “ima smisel”, “je logično”;
- na vsakdanji ravni povsem uporabno, včasih resnično, pogosto pa vsebuje napačne informacije, nasprotja, predsodke.

4. Medijski miti:

- mediji kot pomemben vir informacij v sodobnem svetu;
- pogosto ne prikazujejo realnosti natančno;
- ustvarjanje zgodb v kratkih časovnih rokih, z omejenimi informacijami, pristranostmi, ob omejitvah uredniške politike;
- ustvarjanje problemov, kjer jih ni, prikrivanje ali popačena slika dejanskih problemov...

5. Osebna izkušnja:

- Sprejemanje zadeve kot resnične na podlagi konkretne osebne izkušnje;
- močan, trdno zakoreninjen vir znanja.

Problemi:

- Napake v percepciji ali presoji;
  - pretirano posploševanje;
  - selektivno opazovanje;
  - prehitro sklepanje;
  - halo efekt.

Družboslovno raziskovanje

- od alternativ ga razlikuje znanstven pristop;
- včasih se za družboslovje uporablja izraz “mehke znanosti” (*soft science*), kar ne pomeni površnosti in pomanjkanja strogosti v postopkih raziskovanja, ampak, da je predmet raziskovanja (človek, družba), zelo fluiden, težko natančno kvantitativno merljiv;
- znanost kot: socialna institucija, sistem za produciranje znanja, način gledanja na svet in produciranja znanja in znanje samo.
- izšlo iz premika v načinu razmišljanja v renesansi oz. razsvetljenstvu (logično razmišljanje, razum, poudarek na izkustvu, prepričanje v človeški napredek, preizpraševanje tradicionalne in religiozne avtoritete);

prej: predznanstveni in neznanstveni načini razlage realnosti;

- znanost vsebuje določene predpostavke o naravi stvari, določeno usmerjenost k znanju; določene postopke, merske instrumente za pridobivanje znanja;
- znanstveno vedenje je organizirano v družbenih teorijah: sistemih medsebojno povezanih pojmov, idej, ki opisujejo in pojasnjujejo družbeni svet;
- znanstveniki za potrjevanje ali zavračanje teorij uporabljajo podatke – empirične dokaze, zbrane po skrbno določenih pravilih in postopkih;
- empirični dokazi se nanašajo na tisto, kar opazujemo s pomočjo čutov – vendar, še posebej v družboslovju, ne moremo neposredno opazovati (meriti) pojavov ® merimo posredno (npr. s pomočjo anketnih vprašanj);
- racionalno-izkustvena dejavnost, s katero človek na organiziran, sistematičen način pridobiva nova spoznanja;
- psevdoznanost/popularna znanost/*junk* znanost;
- znanstvena skupnost;

Norme znanstvene skupnosti:

- univerzalizem (presoja na osnovi znanstvene vrednosti, ne glede na spol, raso, geografsko pripadnost...),
- organizirani skepticizem (kritično vrednotenje in sprejemanje dokazov),
- nezainteresiranost (nevtralnost, odprtost za novo in nepričakovano...),
- komunalizem (znanje pripada vsem, ga je treba deliti),
- poštenost.

Koraki v raziskovalnem procesu:

1. Izbor teme, splošnega raziskovalnega vprašanja, problema (npr. socialna opora, ločitve, brezdomstvo);
2. Natančnejša definicija raziskovalnega vprašanja (npr. kateri so dejavniki, ki vplivajo na pojav (način življenja, demografski dejavniki ipd.)); pregled obstoječe literature (teorija, empirične raziskave); oblikovanje hipotez;
3. Raziskovalni načrt (npr. anketa ali terensko delo; velikost vzorca itd.);
4. Zbiranje podatkov;
5. Analiza podatkov;
6. Interpretacija podatkov;
7. Objava rezultatov.

Koraki raziskovalnega procesa se lahko prekrivajo, niso nujno linearni, ampak so v rekurzivnih, iterativnih zankah.

Razsežnosti raziskovanja

Glede na uporabo:

- a) temeljno
- b) aplikativno

Glede na namen:

- a) eksploratorno
- b) deskriptivno (opisno)
- c) eksplanatorno (pojasnjevalno)

Glede na časovno razsežnost:

- a) presečno
- b) longitudinalno
- c) študija primera

Glede na načine zbiranja podatkov, raziskovanje ločimo na:

- Kvantitativno:
- a) eksperiment
  - b) anketna raziskava
  - c) analiza besedil
  - d) analiza sekundarnih podatkov

- Kvalitativno:
- a) terensko raziskovanje
  - b) historično primerjalno raziskovanje
  - c) analiza diskurza

Uporaba raziskovanja

2 usmeritvi sociološkega raziskovanja:

1. temeljno (*basic*; akademsko, "čisto"):
  - bolj distancirana, znanstvena, akademska usmeritev;
  - ustvarjanje splošnega temeljnega znanja o naravi družbene realnosti;
  - preverjanje teorij;
  - pojasnjevanje, kako deluje družba, zakaj se stvari dogajajo, kot se, zakaj so odnosi organizirani na določen način, zakaj se družba spreminja ipd.

Kritike temeljnega raziskovanja: nima neposredne uporabnosti v smislu reševanja konkretnih aktualnih problemov.

Vendar: ustvarja podlago za razumevanje pojavov, ki je lahko osnova za politike (*policy*) na različnih področjih; je vir orodij (teorij, metod, idej), ki jih uporabljajo aplikativni raziskovalci; veliki preboji in pomembni napredki v znanju imajo ponavadi izvor v temeljnih raziskavah.

Primeri:

- temeljne raziskave na področju virusov ® AIDS;
  - temeljne raziskave na področju čiste matematike ® razvoj računalnikov;
  - temeljne raziskave na področju vzrokov deviantnega raziskovanja ® na prvi pogled nimajo praktične vrednosti pri reševanju konkretnih problemov praktikov, lahko pa spodbujajo nove načine razmišljanja o problemu in posledično spreminjajo prakso; politike so lahko neučinkovite, če ne temeljijo na poznavanju globljih vzrokov...
2. Aplikativno (*applied*):
    - bolj aktivistična, pragmatična, praktična, reformska usmeritev;
    - aplikacija znanja za reševanje specifičnih problemov, za specifične politike;
    - hitre študije manjšega obsega, s hitro praktično uporabnimi rezultati, na osnovi katerih se tvorijo politike.

Uporabniki aplikativnega raziskovanja so predvsem praktiki (npr. državna administracija, učitelji, odločevalci ipd.), rezultati pa pogosto niso široko javno dostopni.

Uporabniki temeljnega raziskovanja pa so predvsem člani znanstvene skupnosti in je relativno široko publicirano v znanstvenih revijah in monografijah, ponavadi gre skozi stroge recenzentske postopke.

Ker je aplikativno raziskovanje bolj neposredno vezano na družbeno realnost, ima neposredne konkretne posledice in/ali vsebuje kontroverzne teme, pogosto generira spore.

Različen metodološki pristop "temeljnih" in "aplikativcev": prvi bolj težijo k najvišjim znanstvenim standardom in visoko kakovostnemu raziskovanju, slednji so pogosteje "prisiljeni" h kompromisom med znanstveno strogostjo in čim hitreje in neposredneje uporabnimi rezultati.

Vrste aplikativnega raziskovanja

3 najpomembnejše vrste aplikativnega raziskovanja:

1. evalvacijsko raziskovanje (*evaluation research*): - ocenjevanje, ali je nek obstoječ ali nov program, politika, način organizacije ipd. učinkovit – ali deluje;

- se pogosto uporablja v velikih birokratskih sistemih (državna administracija, šole, zdravstvene ustanove, neprofitne organizacije ipd.);
- uporablja se različne raziskovalne tehnike (kvalitativne, kvantitativne); zaradi različnih interesov pogosto pride do etičnih in političnih konfliktov.

Formativno evalvacijsko raziskovanje (*formative evaluation*): sistemsko vgrajena stalna evalvacija.

Sumativno evalvacijsko raziskovanje (*summative evaluation*): se osredotoča samo na končno evalvacijo, ob zaključku programa.

Omejitve:

- poročila gredo redko skozi recenzentski proces;
- podatki so redko javno dostopni;
- raziskava je osredotočena na omejen nabor tem, ne upošteva vseh različnih načinov, na katere program vpliva na življenja ljudi;
- ustvarjalci politik lahko selektivno uporabijo ali celo ignorirajo rezultate.

2. akcijsko raziskovanje (*action research*):

- znanje obravnava kot obliko moči in odpravi razliko med raziskovanjem in družbeno akcijo;
- raziskovanje se osredotoča na moč z namenom opolnomočenja (*empowerment*), dvig ozaveščenosti med preučevanimi in je neposredno povezano s političnim aktivizmom ® izboljšanje razmer, promoviranje političnih ciljev v korist preučevanih;
- zavestna odpoved "vrednotni nevtralnosti";
- objekti preučevanja so soudeleženci raziskovanja, brišejo se meje med raziskovalci in raziskovanimi v smislu moči, statusa, avtoritete;
- se navezuje na kritično družboslovje (npr. feministično raziskovanje).

3. ocenjevanje družbenih vplivov (*social impact assessment research*):

- namen je ocenjevanje verjetnih družbenih posledic načrtovanih sprememb ® načrtovanje in odločanje o alternativnih politikah;
- široko vključevanje različnih možnih rezultatov politik, zato je tudi pogosto interdisciplinarno.

Primeri: skupnostne storitve (vpisi v šole, hitrost odziva policije...), socialni pogoji (stopnje kriminala...); ekonomski vplivi (spremembe dohodkovne strukture, stopnja propadanja podjetij...), demografske posledice (populacijska gibanja...), okolje (spremembe v onesnaženosti zraka, hrup...), fizično in psihično zdravje (spremembe v pojavnosti bolezni, stresnosti...).

Orodja aplikativnega raziskovanja

1. ocenjevanje potreb (*needs assessment*):

- katere so glavne potrebe in kako resne so;
- ponavadi pred odločitvami vlade ali nevladnih organizacij za konkretne strategije pomoči;
- pogosto zelo zapleteno zaradi zelo različnih, prepletenih potreb in interesov v skupnosti;

Odločitve:

- kdo je ciljna skupina, katere potrebe se ocenjuje;
- potreba, ki se kaže na površju, je lahko povezana s skritimi, globljimi vzroki;
- več potreb – katera je najpomembnejša?;
- ocenjevanje lahko izzove politične spore ali nakazuje rešitve, ki so zunaj lokalnega nadzora.

2. analiza stroškov in koristi (*cost-benefit analysis*):

- identificiranje posledic načrtovane dejavnosti in pripisovanje denarne vrednosti vsaki posledici, pogosto tudi verjetnosti pojavljanja določenih posledic;
- je videti nevtralen postopek, pogosto pa je kontroverzen (npr. različni pogledi različnih akterjev, kaj/kolikšen je strošek/korist).

Subjektivno/objektivno ocenjevanje (*contingency/actual cost evaluation*).

Namen raziskave

Glede na glavni namen raziskave, jih lahko ločimo na:

1. Eksploratorne (*exploratory*), vprašanje "Kaj?":

- raziskovanje novega področja, teme;
- oblikovanje novih idej, domnev, natančnejših vprašanj, za nadaljnje raziskovanje,

- lahko prva faza širše raziskave, priprava za nadaljnjo, bolj sistematično raziskavo;
- ustvarjalnost, odprtost za različne informacije in možne interpretacije, fleksibilnost;
- kvalitativne metode zbiranja in analize podatkov;
- nevezanost na specifične teorije.

2. Deskriptivne (opisne) (*descriptive*); vprašanje “Kako?”, “Kdo?”:

- podrobnejši opis pojava, okolja, strukture odnosov;
- se pogosto prekriva z eksploratornim;
- različne kvalitativne in kvantitativne metode; redko eksperimenti.

3. Eksplanatorne (pojasnjevalne) (*explanatory*), vprašanje “Zakaj?”:

- gradi na prvih dveh vrstah in poskuša pojasniti razloge, vzroke, zakaj se nek pojav dogaja na določen način.

Raziskave glede na časovno razsežnost

1. Presečne (*cross-sectional*):

- v eni časovni točki;
- preproste in relativno poceni;
- ne zajame procesov, sprememb;
- Primer: raziskava javnega mnenja v določenem letu.

2. Longitudinalne (*longitudinal*):

- v več časovnih točkah;
- kompleksne in drage;
- bogatejše, močnejše (preučevanje procesov, sprememb).

Vrste longitudinalnih raziskav:

a) Časovne vrste (*time-series research*):

- ista vrsta informacij (za osebe ali druge enote) se zbira v več časovnih točkah;
- opazovanje stabilnosti ali spreminjanja pojava, ocenjevanje trendov, cikličnih sprememb ipd.
- primer: opazovanje gibanja brezposelnosti v slovenskih občinah v letih 1995-2005.

Panelne raziskave (*panel*):

- raziskovalec opazuje iste enote (ponavadi osebe) v več časovnih točkah;
- zelo zahtevne in drage;
- poseben problem je izpad enot (*attrition*) zaradi smrti, selitev ipd.;
- visoka “dodana vrednost” (jasna identifikacija dejavnikov sprememb, vplivov specifičnih življenjskih dogodkov ipd.).
- Primer: opazovanje vpliva deviantnega vedenja na dolgoročno kriminalno dejavnost v odrasli dobi.

c) Analiza kohort (*cohort analysis*):

- opazovanje kategorij oseb z isto lastnostjo v specficiranem časovnem obdobju;
- preučevanje lastnosti kategorije kot celote;
- primeri: ljudje, rojeni v istem letu, ljudje, ki so diplomirali (se poročili, se upokojili...) v določenem letu.

Študija primera (*case study*):

- poglobljeno preučevanje ene ali majhnega števila enot (osebe, skupine, organizacije, gibanja, politične ali geografske enote) v nekem časovnem obdobju;
- različne vrste podrobnih podatkov;
- praviloma kvalitativna analiza; analiza konteksta preučevanih lastnosti, dejavnikov; analiza specifične konfiguracije dejavnikov;
- Primer: preučevanje sistema socialne varnosti v dveh državah v nekem časovnem obdobju.

Načini zbiranja podatkov

1. Kvantitativni:

a) Eksperiment (*experiment*):

- sledi načelom naravoslovja;
- eksplanatorno raziskovanje;
- majhno število oseb in jasno specficirano raziskovalno vprašanje;

- osebe so razdeljene v 2 (ali več) skupin, ki so obravnavane enakovredno, razen, da je ena izpostavljena “stimulu”, druga ne ® razlike se pripišejo vplivu “stimula”.

b) Anketna raziskava (*survey*):

- deskriptivne ali eksplanatorne raziskave;
- standardiziran anketni vprašalnik, ni nadzora pogojev kot pri eksperimentu;
- veliko vprašanj v relativno kratkem času;
- vzorec ® populacija;
- veliko število enot, statistična analiza.

c) Analiza besedil (*content analysis*):

- preučevanje informacij – vsebin - v pisnih in drugih virih (npr. slike, fotografije, filmi itd.);
- identifikacija materiala za preučevanje, določitev preučevane teme ® preučevanje značilnosti vsebine s (ponavadi) kvantitativnimi metodami (npr. štetje določenih ključnih besed, tem ipd.);
- najpogosteje deskriptivno raziskovanje, vendar tudi eksploratorno in eksplanatorno.

d) Analiza sekundarnih podatkov (*secondary analysis research*):

- podatki, ki so jih zbrali drugi (npr. uradni statistični podatki ali druge anketne raziskave);
- ponovna analiza na drugačen način za raziskavo določenega raziskovalnega problema;
- ponavadi deskriptivne analize.

2. Kvalitativni:

a) Terensko delo/raziskovanje (*fieldwork/research*):

- majhno število enot (ponavadi oseb) skozi daljše časovno obdobje;
- v začetku ponavadi ohlapno definirana tema raziskovanja ® izbor preučevanega okolja/skupine ® vstop na teren; prevzem vlog(e) ® raziskovanje: različne metode (zapiski, opazovanje z udeležbo, intervjuji...)

b) historično primerjalno raziskovanje (*historical-comparative research*):

- preučevanje vidikov življenja v pretekli zgodovinski dobi ali v različnih kulturah;
- eno ali več zgodovinskih obdobij, primerjava ene ali več kultur, kombinacija obojega;
- kot pri terenskem delu, na začetku ponavadi ohlapno definirano raziskovalno vprašanje, ki se skozi raziskavo širi, pogloblja...
- ponavadi deskriptivno, lahko pa tudi eksploratorno ali eksplanatorno ali kombinacija vseh.

c) Analiza diskurza (*discourse analysis*):

- analiza jezika oz. diskurza, poglobljena analiza govora in pisanja (lahko tudi drugih medijev);
- ni le skupek metod zbiranja in analiza podatkov, ampak tudi specifična teoretska perspektiva, pogled na naravo jezika in njegovo povezanostjo s temeljnimi temami družboslovja (npr. analiza moči);
- analiza diskurza v specifičnih družbenih praksah;
- jezik ne le kot orodje opisovanja družbene realnosti ali kot orodje komuniciranja, ampak kot družbena praksa, način, kako počnemo stvari – jezik kot nekaj, s čimer svet ne le opisujemo ampak ga z specifičnimi jezikovnimi praksami ustvarjamo;
- izjave nimajo le določenega “pomena”, ampak “naredijo” stvari.

Kvantitativno

Kvalitativno

merjenje objekt. dejstev

konstrukcija družb. realnosti, kulturni pomeni

spremenljivke

procesi interakcije, dogodki

zanesljivost

avtentičnost

vrednotna nevtralnost

vrednote prisotne, eksplicitne

neodvisnost od konteksta

situacijska omejenost

veliko št. enot

majhno št. enot

statistična analiza

tematska analiza

raziskovalec je distanciran

raziskovalec je vpleten

Neuman, L. 2003. *Social Research Methods*. Boston: Alyn & Bacon. str. 41-67 (poglavje *Theory and Research*).

Toš, N., Hafner-Fink, M. 1998. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: FDV. str. 4-11, 14-21.

Kaj je (znanstvena) teorija

Lahko jo definiramo kot sistem medsebojno povezanih idej, ki združuje in organizira znanje/vedenje o družbenem svetu (Neuman, 2003).

Ali, nekoliko drugače: je splet logično povezanih trditev, ki sistematično pojasnjuje določen pojav (skupino pojavov) na nekem področju realnosti (Toš in Hafner-Fink, 1998).

2 vidika teorije:

- strukturni (splet trditev...) in
- funkcionalni (pojasnjuje...)

“laične” teorije v vsakdanjem življenju, ponavadi prikrite, neeksplicitne (npr. politiki, množični mediji ipd.). Princip parsimoničnosti: “preprosto je boljše”; minimalna kompleksnost, brez redundantnih elementov.

Družbena teorija in ideologija

Podobnosti:

- vsebuje sklop začetnih predpostavk;
- pojasnjuje, kakšen je družbeni svet, kako in zakaj se spreminja;
- ponuja sistem pojmov/idej o tem svetu;
- specificira odnose med pojmi, pove, kaj so vzroki, kaj vpliva na nekaj drugega;
- poda sistem medsebojno povezanih idej.

Razlike:

Ideologija

Družbena teorija

absolutna gotovost

pogojno razumevanje

pozna vse odgovore

nepopolnost, priznavanje negotovosti

fiksna, zaprta, dokončna, nekritična

odprta, rastoča, se širi in razvija

se izogiba preverjanju in nasprotujočim spoznanjem

preverjanje, - in + dokazi dobrodošli

slepa za nasprotne dokaze, selektivna uporaba

se spreminja na osnovi empiričnih dokazov

Ideologija

Družbena teorija

zaprta v specifična moralna prepričanja	odmaknjena, nevtralna moralna drža
močno pristranska	nevtralna, poskuša predstaviti različne vidike
protislovja, nekonsistentnosti	logična konsistentnost
temelji na specifični poziciji	transcendira, seka socialne pozicije

Sestavni deli teorije

Pojmi: "gradbeni kamni", osnovni elementi teorije

Pojem: ideja, izražena s simbolom ali besedami (ni čiste distinkcije – tudi besede so dejansko simboli in stvar dogovora). Predstavljajo pojave na določenem področju realnosti.

Pojem vsebuje:

- simbol (besedo oz. izraz, termin);
- opredelitev (definicijo).

Npr.: družbeni status je konkretni položaj, ki ga v družbenem sistemu zaseda posameznik.

Pojmi so sestavni deli vsakdanjega življenja, vendar je njihov pomen pogosto nejasen, nenatančno definiran. Družboslovci si pojme včasih sposojajo iz vsakdanjega življenja, vendar jih natančneje opredelijo, dodajajo nove itd. Velja pa tudi obratno - pojmi, ki so se razvili v okviru družbenih znanosti, se razširijo v širšo kulturo (npr. seksizem, vrstniška skupina, življenjski stil ipd.).

Pomemben cilj eksploratornega raziskovanja (pa tudi sicer vsakega dobrega raziskovanja) je razjasnjevanje in natančnejše definiranje pojmov.

Pojmi se redko uporabljajo izolirano – praviloma so med seboj povezani v širše sisteme pomenov.

Lahko obstaja več definicij nekega pojma – jasno povedati, katero definicijo uporabljamo.

Pojmi lahko izvirajo iz osebne izkušnje, opazovanja, ustvarjalnega razmišljanja, veliko so jih opredelili klasiki sociološke teorije (npr. socializacija, spolne vloge, družinski sistem ipd.).

Pojmi so lahko preprosti, s preprostimi definicijami; pojmi, v uporabi v družbenih znanostih, so pogosto kompleksnejši, sestavljeni iz drugih pojmov (so večrazsežni), bolj abstraktni, z zelo formaliziranimi, natančnimi definicijami.

Klasifikacije: vmes med preprostim pojmom in teorijo kot kompleksno mrežo medsebojno povezanih pojmov.

a) Idealni tip: čisti, abstraktni model, ki opredeljuje raziskovani pojav, njegove temeljne vidike; pomagajo strukturirati razmišljanje/raziskovanje o pojavu.

Npr.: Webrov idealni tip birokracije: je kontinuirana organizacija, ki deluje po sistemu pravil, ki so odmaknjena, neosebna; jasna delitev dela po različnih kompetencah; hierarhična organiziranost...

b) Tipologija (taksonomija): raziskovalec kombinira dva ali več enodimenzionalnih preprostih pojmov, z njihovim križanjem pa dobi nove pojme.

Npr.: Vrste elit po Giddensu (1994)

		rekrutacija v elito	
Vrste političnih elit		odprta	zaprta
socialna integracija	visoka	solidarnostna e.	uniformna e.

nizka

abstraktna e.

utrjena e.

Tipologija omrežij socialne opore starostnikov v S. Walesu (Wenger, 1994): glede na 3 kriterije (oddaljenost najbližjih sorodnikov; stopnjo sodelovanja z družino, prijatelji in sosedi; vključenost v lokalno skupnost in prostovoljne skupine) odkrije 5 tipov omrežij:

- družinsko omrežje,
- omrežje, integrirano v bivalno okolje,
- samostojno, samozadostno omrežje,
- omrežje širšega bivalnega okolja,
- zaprta zasebnost.

Predpostavke (postulati): pojmi vsebujejo predpostavke, trditve o naravi stvari, ki se jih ne da neposredno opazovati, preverjati; nujna izhodišča, o katerih se ne sprašujemo; pogosto so skrite ali ne eksplicitno izražene. Npr.: pojem "rasni predsodki" vsebuje predpostavke kot so: ljudje, ki razlikujejo med posamezniki na osnovi njihove rasne pripadnosti, jim glede na to pripadnost pripisujejo specifične motivacije in lastnosti, izvajajo moralne sodbe o ustreznosti teh lastnosti in motivacij itd.

Teorije določajo, v kakšnih medsebojnih relacijah so pojmi in zakaj neka relacija med pojmom obstaja ali ne (teorem). Pogosto so te relacije opredeljene kot kavzalne (vzročno-posledične) trditve o pričakovanih relacijah (povezavah) med spremenljivkami, kako lahko variiranje ene pojasnimo z variiranjem druge. Empirično jih preverjamo s hipotezami (domnevami).

Npr.: Ekonomska kriza med belsko populacijo je povzročila povečanje nasilja nad Afroameričani.

Vzročni mehanizem (razlog) za neko relacijo: izjava o tem, kako stvari delujejo.

Npr.: Kadar se ljudje bojijo izgub, napadajo tiste, za katere verjamejo, da so njihova konkurenca in ki imajo manj družbene in politične moči.

Dejstva: pojavi, ki so bili zaznani in o obstoju katerih obstaja visoka stopnja soglasja.

Npr.: sestavni del teorije, ki se ukvarja z družbeno slojevitostjo, je dejstvo o obstoju družbenih neenakosti.

Znanstveni zakon: splošna izkustvena trditev o različnih vrstah dejstev; izraža neko univerzalno značilnost pojavov ali stabilen odnos med pojavi.

Govori o:

- obstoju in lastnostih pojavov,
- odnosu med pojavi,
- stabilnosti odnosov med pojavi,
- nujnosti odnosov med pojavi,
- pogojih, v katerih veljajo dejstva, o katerih govori zakon.

Lastnosti znanstvenega zakona:

- njegova izkustvena narava (ni normativna trditev),
- splošnost (univerzalnost) – obseg njihove veljavnosti; naj bi veljali za (praktično) vse oblike nekega pojava; (statistični zakon: dopustno nihanje okoli osnovnega trenda),
- abstraktnost (poenostavljena slika odnosov v realnosti),
- deterministična struktura (izraža nujnost odnosov med pojavi, velja v vseh pogojih, posamična odstopanja so pojasnjljiva).

Formalna logična struktura znanstvenega zakona:

V pogojih Z so pojavi X nujno povezani s pojavi Y.

Primer: Webrova teorija družbene organizacije:

Za moderno družbeno organizacijo (Z) velja, da višja stopnja centralizacije (X) pomeni tudi višjo stopnjo formalizacije (Y).

Funkcije teorije

- orientacijska (definiranje področja raziskovanja),

- pojasnjevanje pojavov,
- omogoča komunikacijo med raziskovalci,
- konceptualizacija in operacionalizacija raziskovalnega problema,
- izraža raven spoznanj na nekem področju (stopnjo razvitosti znanstvene discipline),
- usmerjanje (empiričnega) raziskovanja.

Vidiki teorije

Teorije lahko razvrstimo po različnih vidikih:

- način "gradnje" teorije,
- nivo družbene realnosti, ki jo teorija pojasnjuje,
- ali je formalna ali vsebinska,
- oblike pojasnjevanja,
- splošni okvir predpostavk in pojmov.

Način "gradnje" teorije

1. Deduktivni pristop (abstraktno → specifično, empirija): začetno izhodišče je opredelitev abstraktnih, teoretičnih pojmov, njihovih razsežnosti, povezav med njimi ipd., sledi operacionalizacija pojmov (npr. v konkretna anketna vprašanja) in na koncu zbiranje podatkov, njihova interpretacija itd.
2. Induktivni pristop (empirija → abstrakcija, teorija): začnemo z natančnim opazovanjem empirične realnosti in postopoma z vedno natančnejšo opredelitvijo pojmov pridemo do empiričnih posplošitev in na koncu teorije.

Induktivno izpeljana teorija ali utemljena teorija (*grounded theory*), je posebna raziskovalna (kvalitativna) metoda znotraj induktivnega pristopa; poskuša zgraditi teorijo, ki bo "zvesta" empiričnim dokazom (podatkom); raziskovalec gradi teoretične posplošitve na osnovi detajlnega zbiranja in analize podatkov; je pogosto iterativen proces: podatki → teor. pojmi, generalizacije → zbiranje novih podatkov...

Nivo teorije

- Mikro nivo oz. teorija kratkega dosega (*micro-level theory*): majhni izseki prostora, časa ali števila ljudi; ne zelo abstraktni pojmi;
- teorija srednjega dosega (*meso-level theory*): povezuje makro in mikro nivo oz. je na nekem vmesnem nivoju; npr. teorije organizacij, družbenih gibanj, skupnosti;
- makro nivo (*macro-level theory*); pojasnjuje najširše kolektivitete, npr. institucije, kulture, družbe.

Fokus teorije

- Vsebinska teorija (*substantive theory*): na specifičnem vsebinskem poročju, npr. delinkventne tolpe, ločitve, mednacionalni (ali medrasni) odnosi; enote so na istem področju (npr. primerjava več delinkventnih tolp, ni pa nujna široka teoretizacija npr. deviantnega vedenja);
- formalna teorija (*formal theory*): na širokem področju splošne teorije, npr. deviantnost, socializacija, moč; primerjava enot z istega formalnega področja (npr., različne oblike deviantnosti – v zdravstvu, v pravu, v vsakdanjem življenju ljudi ipd.).

Oblike pojasnjevanja

- Teoretična pojasnitev: zakaj se nekaj zgodi, se nanaša na neko splošno pravilo;
- običajna pojasnitev: razjasni ali opiše nekaj na način ilustracije in to naredi razumljivo;

Se v realnosti lahko prepletata;

- napoved: izjava o tem, da se bo nekaj zgodilo.

Pojasnitev ima večjo moč, je bogatejša kot napoved, dobre pojasnitve lahko tudi dobro napovedujejo.

Npr. lahko napovemo, da bo sonce ob določenem času zjutraj vzšlo; ampak zakaj se to zgodi?

- Vzročno-posledična pojasnitev: zelo pogosta; vzrok → posledica.

Elementi vzročnosti:

1. časovno zaporedje: vzrok je pred posledico, torej smer vzročnosti; nujen, a ne zadosten pogoj; težko testirati v presečnih raziskavah, ki pa so najpogostejše; težko tudi testirati recipročne vzročno-posledične povezave.
2. povezava: pojava sta povezana, če se na določen način pojavljata skupaj ali se zdi, da delujeta skupaj; nujen, a ne zadosten pogoj (če ne najdemo povezave, vzročni odnos ni zelo verjeten, lahko pa najdemo povezavo, ne pa vzročnosti);

3. izločitev možnih alternativ: dokazati, da je nek učinek, posledica določenega vzroka, ne pa nečesa drugega, da ni navidezne povezave.

Npr.: rasna pripadnost – kriminal – revščina.

Možni načini preverjanja alternativ:

- eksperiment: nadzor nad potencialnimi vzroki že vgrajen v sam raziskovalni načrt;
- merjenje možnih alternativnih vzrokov – so upoštevani v analizi kot t.i. “kontrolne spremenljivke” v npr. anketnem raziskovanju.

Pozitivne, negativne, posredne povezave.

- Strukturalna pojasnitev: uporabi sklop med seboj povezanih predpostavk, pojmov in njihovih medsebojnih odnosov, ki tvorijo nek koherenten sistem, konsistentno celoto; primer: teorija omrežij: določeni vzorci interakcij → določeno vedenje ali socialni odnosi.
- Interpretativna pojasnitev: razumevanje, z vmetitvijo v specifičen družbeni kontekst odkriti pomen dogodka, določene družbene prakse ipd.

Splošni okvir (odnos do realnosti)

1. Socialno konstrukcionistična usmeritev: interpretativni pristop; kvalitativna metodologija; simbolični interakcionizem, nekatere vrste konfliktne teorije; ljudje s svojimi prepričanji in interakcijami ustvarjajo realnost; realnost je rezultat družbenih procesov, ni neka, kar obstaja samo na sebi “tam zunaj”; realnost je socialno konstruirana.
2. Esencialistična (objektivistična) usmeritev: vzročni in strukturalni način pojasnjevanja; strukturalni funkcionalizem, teorije izmenjave (teorije racionalne izbire), nekatere vrste konfliktne teorije; realnost odseva neko globlje bistvo stvari, ljudi, relacij; stvari so take, kot so, “po naravi”; linearno pojmovanje časa.

Odnos med dejstvi in teorijo: razpon različnih pozicij od skrajno empiricistične (esencializem) do skrajno relativistične (soc. konstr.). Po prvi sta dejstva in teorija dve povsem različni, ločeni stvari, teorije so nejasne mentalne podobe, del mentalnega sveta, ki vsebuje tudi iluzije, sanje, špekulacije, dejstva pa spadajo v trdo, nesprenljivo empirično realnost; teorije je vedno treba preverjati v luči trdih, jasnih empiričnih dejstev. Po drugi vse, kar ljudje izkusijo, oblikuje njihova kultura, ideje, prepričanja ipd., ki jim ni mogoče ubežati; teorij ni mogoče preverjati s trdimi dejstvi, ker so ta vedno “okužena” z določenimi prepričanji, idejami; posameznik nikoli ne more videti realnosti neodvisno od svojih prepričanj, vrednot, kulture..., njegovo percepcijo vedno usmerjajo prepričanja in ideje, v katerih je bil vzgojen; empirična realnost, neodvisna od posameznikovih idej, ne obstaja.

Večina pozicij je nekje vmes: ideje, prepričanja, vrednote ipd. pomembno vplivajo kaj in kako ljudje vidijo kot dejstva, po drugi strani pa “tam zunaj” tudi obstaja empirična realnost, neodvisna od posameznikovih idej. Redko, če sploh, je možno čisto, preprosto, neposredno merjenje te realnosti; ljudje vedno vidimo nepopolno, posredno sliko realnosti.

Neuman, L. 2003. *Social Research Methods*. Boston: Allyn & Bacon. str. 68-134 (poglavji *The Meanings of Methodology in The Literature Review and Ethical Concerns*).

Toš, N., Hafner-Fink, M. 1998. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: FDV. str. 22-40.

Pojmovanje znanosti v družboslovju

V družboslovju obstajajo različni pristopi, orientacije (po Kuhnu paradigme) k znanstvenemu raziskovanju; vsak ima svoje specifične filozofske predpostavke, metodološko pozicijo in izhaja iz specifične teoretske tradicije; so najširši epistemološki in ontološki okvir, znotraj katerega družboslovci raziskujejo; predstavljajo različne načine gledanja na realnost – kako jo opazovati, meriti in razumeti.

1. Zakaj (znanstveno) raziskovati?
2. Kakšna je osnovna narava družbene realnosti?
3. Kakšna je osnovna narava človeških bitij?
4. Kakšen je odnos med znanostjo in zdravim razumom?
5. Kaj konstituira teorijo (pojasnitev) d. realnosti?
6. Kako ugotoviti, ali je pojasnitev resnična ali napačna?

7. Kaj je dober empirični dokaz?
8. Kakšen je odnos med znanostjo in vrednotami?

Pozitivizem

- Nekatero variante: logični empiricizem, postpozitivizem, behaviorizem;
- začetniki: A. Comte, J. S. Mill, E. Durkheim;
- sledi načelom, ki veljajo v naravoslovju;
- pogosto se povezuje s teor. perspektivami struktur. funkcional., teor. racional. izbire;
- kvantitativna metodologija, eksperimenti, ankete, statistika;
- strogo določeni, natančni merski postopki in instrumenti, objektivnost, preverjanje domnev;
- za vse znanosti veljajo ista načela @ iste raziskovalne metode; razlike med naravoslovjem in družboslovje so le zaradi relativne "mladosti" družboslovja, ki bo sčasoma "ujelo" naravoslovje;
- instrumentalna usmeritev: glavni namen znanst. raziskovanja je znanstvena pojasnitev – odkriti in dokazati univerzalne zakone človeškega vedenja; z odkrivanjem delovanja družbenega sveta nadzorovati in napovedovati dogodke ter spreminjati družbene odnose (napredek); razvijanje abstraktnih načel in modelov o nespremenljivih značilnostih družbenega sveta.

Esencialistični pogled: realnost dejansko obstaja, "nekje zunaj", ni naključna, vsebuje vzorce in je urejena; jo je možno odkriti in razložiti kljub pomanjkljivostim človeške percepcije; osnovni vzorci družbene realnosti so stabilni; vedenje o njej je aditivno (realnost se bistveno ne spreminja, zato lahko raziskujemo njene dele, to kar na novo odkrijemo se dodaja že obstoječemu vedenju).

Mehanicistični (behavioristični) pogled: ljudje so racionalni nosilci interesov, iščejo ugodje; delujejo na osnovi zunanjih vzrokov (ki delujejo na podoben način kot v fizičnem svetu) – isti vzrok ima pri vseh isti učinek (npr. logika anketne raziskave); o ljudeh lahko izvemo stvari z opazovanjem njihovega vedenja; jih je možno opisati in razložiti na način vzročnih zakonov (podobno kot naravni zakoni v fizičnem svetu), ki pa so vendarle verjetnostni in ne popolnoma deterministični.

Jasno razločevanje med znanostjo in zdravim razumom – prva je superiorna, najboljši način spoznavanja sveta; sposojanje idej iz zdravorazumske sfere, a nadomeščanje delov, ki so površni, nejasni, nekonsistentni; le znanstveni pristop lahko redno odkriva "Resnico"; natančnost, logična konsistentnost.

Nomotetična pojasnitev: temelji na sistemu splošnih zakonov; družboslovje pojasni, zakaj je družbeni svet tak, kot je, z odkrivanjem univerzalnih vzročnih zakonov; stroga, logična razlaga; povezovanje teh zakonov in empiričnih dejstev z uporabo deduktivne logike.

Ločevanje med resnico in neresnico z uporabo razuma; na daljši rok je z uporabo razuma in iskanja resnice možno izboljšati pogoje človeškega življenja; uporaba nepristranskih pravil → natančno opazovanje nevtralnih dejstev; neodvisni testi; 3 pogoji resnične pojasnitve:

- ni logičnih nasprotij,
- skladnost z empiričnimi dejstvi,
- ponovljivost rezultatov.

Nevtralna empirična dejstva so strogo ločena od teorij, idej, vrednot; obstajajo neodvisno od človekovega mišljenja; lahko jih opazujemo s svojimi čuti ali posebnimi, natančnimi merskimi instrumenti; znanje, pridobljeno na ta način, je superiorno drugemu (intuiciji, čustvom ipd.), intersubjektivnost;

K. Popper: znanje nikoli ne more biti dokončno dokazano, lahko je le zavrnjeno (en nasproten dokaz podre vse pozitivne dokaze).

Vrednotno nevtralna znanost - objektivna :

- opazovalci se strinjajo o tem, kar vidijo;
- ne temelji na vrednotah, mnenjih, stališčih, prepričanjih.

Strogo racionalno mišljenje, sistematično opazovanje, ki presega predsodke, pristranosti, vrednote. Objektivnost zagotavljajo norme in način delovanja znanstvene skupnosti.

Kritike pozitivizma

- Reducira človeška bitja na številke;
- se ukvarja z abstraktnimi zakoni, ki niso relevantni za vsakdanje življenje resničnih ljudi;
- ontološka razlika med naravo in družbo po načinu njenega "bivanja" (naravni svet je dan, neodvisno od pomenov, medtem ko za družbenega to ne velja); za družbo ne velja, kot v naravi, mehanična vzročnost, ampak teleološkost (ideje, vrednote, ciljnost);

Interpretativna paradigma

- Začetnika: M. Weber, W. Dilthey;
- Variante: hermenevtika, etnometodologija, fenomenologija, kvalitativna sociologija, simbolični interakcionizem;
- Dilthey: *Naturwissenschaft* → *Erklärung* in *Geisteswissenschaft* → *Verstehen*;
- Weber: družboslovne se mora ukvarjati s socialno akcijo, ki ima namen, pomen; ugotoviti, razumeti osebne razloge in motive, ki oblikujejo osebnost in usmerjajo ljudi, da delujejo na določen način;
- hermenevtika: natančno, poglobljeno branje "teksta", da bi odkrili pomen, ki je vtkan v tekst in je redko preprost ali očiten že na prvi pogled; vsak bralec v branje prinese svojo subjektivno izkušnjo;
- kvalitativne metode; dolgotrajnejši neposreden stik s preučevanimi v "naravnem" okolju...;
- velika količina zelo različnih in detajlnih kvalitativnih podatkov;
- praktična usmeritev: kako običajni ljudje uspevajo urediti vsakdanje zadeve.

Cilj družboslovenega raziskovanja je razumeti družbeno življenje, kako ljudje ustvarjajo pomen v "naravnem" okolju; kaj je pomembno za opazovane ljudi, kako posamezniki doživljajo vsakdanje življenje; razumevanje življenja z gledišča preučevanih oseb; preučevanje socialne akcije, ki ima pomen; pomembni so subjektivni pomeni, izkušnje, čutenje, kontekst, ne le zunanje vedenje ljudi; človeško delovanje nima pomena samo na sebi, ga pridobi med ljudmi, ki si delijo sistem pomenov, ki jim ga omogoča interpretirati kot družbeno relevantnega. Družbeno življenje je dosežek, je namensko ustvarjeno z delovanjem, ki ima nek pomen, namen; svet je v veliki meri tisto, kar ljudje percipirajo, da je; ga izkušajo in mu pripisejo pomen; ga tudi sproti vedno znova ustvarjajo, zato je fluiden in nestalen; zunanje vedenje ljudi je pogosto nejasen indikator pravega pomena, možno ga je doseči samo posredno in s poglobljenim razumevanjem; posamezniki ne percipirajo in ne doživljajo realnosti nujno na isti način (pozitivizem) – različne izkušnje, različne realnosti, različne interpretacije.

Navadni ljudje ustvarjajo pomen skozi socialno interakcijo; s tem poskušajo interpretirati svoj svet in ga narediti smiselnega; človeško vedenje se lahko pojavlja v nekih rednih vzorcih, vendar se to ne dogaja zaradi nekih že obstoječih zakonov, ampak jih ljudje sproti ustvarjajo; odkriti, kaj delovanje pomeni ljudem; deducirati družbeno življenje ljudi iz abstraktnih teorij nima nujno smisla, ker niso nujno povezane s tem, kar je za ljudi v vsakdanjem življenju zares pomembno.

Ljudi v vsakdanjem življenju v veliki meri vodi zdrav razum, je pomemben vir informacij, zato ga je treba raziskovati in razumeti; vsebuje pomen, ki jih ljudje uporabljajo, ko so v interakciji; niti zdrav razum niti znanstvena razlaga ne dasta vseh odgovorov, noben od teh dveh načinov spoznavanja ni superioren.

Teorija v tej paradigmi "pripoveduje zgodbo", opisuje, kako ljudje vodijo svoje vsakdanje življenje, poudarek na izkušnji običajnih ljudi; podroben ("gost" – *thick description*) opis, malo abstrakcije; razkrivanje pomenov, vrednot, interpretativnih shem in pravil, ki jih ljudje uporabljajo v vsakdanjem življenju;

Teorija je resnična, če ima pomen za preučevane in če omogoča drugim, da razumejo, se potopijo v realnost preučevanih ljudi; raziskovalčevo poglobljeno razumevanje, kako drugi razmišljajo, čutijo, kako doživljajo svet, interpretativna razlaga opiše gledišče preučevanih in ga prevede v obliko, ki je razumljiva bralcem; raziskovalčevo poročilo je kljub razumevanju sekundarno in nikoli ni povsem enako primarni zgodbi, izkušnji preučevanih.

Empirični dokazi, dejstva ne morejo biti izolirana, neodvisna od družbenega konteksta, v katerem so bili pridobljeni, dejstva niso nevtralna, nepristranska, objektivna, ampak vedno vezana na kontekst, pomenski sistem, v katerem so se zgodila in so odvisna tudi od interpretacij posameznikov (tako preučevanih ljudi kot raziskovalčevih); dvoumnost; praktično nemogoče odkriti objektivna dejstva – večina vedenj, izjav, dejanj ima lahko zelo različne interpretacije.

Raziskovalec mora reflektirati, pojasniti, analizirati svoj pogled, izhodišča, vrednote...; v raziskovalnem procesu se mora vsaj za določen čas poistovetiti, živeti v svet preučevanih ljudi; ni vrednotno nevtralen, mora pa vrednote narediti eksplicitne; tudi nima nekaterih vrednot za superiorne drugim.

Kritični pristop

Tretji paradigmatični okvir raziskovanja v družboslovju predstavlja kritični pristop (*critical social science*).

- Variante: dialektični materializem, razredna analiza, strukturalizem;
- začetniki: K. Marx, S. Freud, kasneje tudi npr. T. Adorno, E. Fromm, H. Marcuse, J. Habermas, P. Bourdieu;
- se pogosto povezuje s konfliktno teorijo, feministično analizo, radikalno psihoterapijo, kritično teorijo (Frankfurtska šola);

- se strinja z nekaterimi kritikami pozitivizma interpretativne paradigme (v nekaterih točkah se z njo tudi ne strinja) in doda svoje;

Kritika pozitivizma: da ne zmore odkriti pomenov, ki jih dogajanjem pripisujejo resnični ljudje, da ignorira družbeni kontekst in je antihumanističen ter da vzdržuje status quo, ker predpostavlja nespremenljiv družbeni red;

Kritika interpretat. p.: preveč subjektivna in relativistična, vsa stališča so enakovredna, ker obravnava ideje ljudi kot bolj pomembne kot dejanske okoliščine;

se osredotoča na lokalno, mikro raven in ignorira širši, dolgoročnejši kontekst; je amoralna in pasivna, ne zavzame jasne vrednotne pozicije in ljudem ne pomaga aktivno videti dejanskega stanja in izboljšati njihovih življenj;

- Namen pristopa: spremeniti svet, kritika in sprememba obstoječih družbenih odnosov;
- razkrivanje skritih virov družbenih odnosov, preseči površinsko gledanje, razkriti dejanske strukture in dati ljudem moč (*empowering*), posebej deprivilegiranim skupinam, jim pomagati spremeniti življenjske okoliščine na bolje;
- akcijska orientacija, spodbujanje radikalnih sprememb; osvoboditev od dominacije, prikritih omejitev, iluzij,...;
- realistični pogled na realnost, ki dejansko obstaja "tam zunaj" (pozitivizem);
- historični realizem: realnost se stalno spreminja pod vplivom političnih, kulturnih... dejavnikov (kontra pozitivizmu);
- spremembe so rezultat napetosti, konfliktov, nasprotij v družbenih odnosih, institucijah;
- tudi študij družb v preteklosti – boljši pregled nad spremembami in alternativnimi načini organizacije družbe;
- spremembe niso vedno očitne, svet je poln iluzij, mitov, popačenih slik;
- precepcija človeka ni nujno jasna, čuti zavajajo, da ne vidi pod površino – omogoča določenim družbenim skupinam, da izkoriščajo svojo moč za dominacijo nad drugimi;
- realnost je slojevita – pod površino so skrite strukture in mehanizmi, ki pa jih je mogoče razkriti: z intenzivnim raziskovanjem, dobro teoretično osnovo in zgodovinsko perspektivo;
- realnost je spremenljiva in odvisna od družbeno ustvarjenih pomenov, subjektivno je pomembno (interpretat. p.), a obstajajo tudi objektivni odnosi, ki vplivajo na d. odnose (kontra interp. P.).
- Zavrača pozicijo pozitivizma, da družbene silnice obravnava kot da imajo povsem svoje življenje, (*reifikacija*);
- ljudje imajo veliko nerealiziranega potenciala, kljub temu pa so zavedeni, izkoriščani, ujeti v mrežo določenih družbenih pomenov, dolžnosti, odnosov – se lahko osvobodijo iluzij in spremenijo realnost.
- Zdravi razum je napačna zavest: ljudje se motijo in ravnaajo proti svojim praviim interesom; je treba preučevati, ker je osnova za delovanje ljudi;
- za interpret. p. "napačna zavest" nima pravega pomena: ljudje ustvarjajo pomene, znanost jih lahko le opisuje, ne pa presoja o njihovi vrednosti;
- zgolj opazovanje in opisovanje ni dovolj – treba je prodreti pod površino in razbiti iluzije;
- Vmes med determinizmom (pozit.) in voluntarizmom (interpret. p.): ljudje so omejeni z materialnimi okoliščinami, kulturnim in zgodovinskim kontekstom – vse to oža njihove možnosti in oblikuje njihova prepričanja in vedenje, a lahko razvijejo novo razumevanje in te okoliščine spremenijo;
- družbene zakonitosti so spremenljive, čeprav s težavo in veliko truda.
- Razlage, dobra kritična teorija ima neko vrednost, kadar ljudem zares pomaga razumeti svet in jih aktivira, da ga spremenijo; natančno opiše pogoje, ki jih ustvarjajo skrite strukture in uporabi to vedenje za družbene spremembe;
- strukture niso statične, so dinamične, se ves čas spreminjajo;
- odpraviti razkorak med raziskovalcem in preučevanimi subjekti.
- Dejstva o materialnih pogojih obstajajo neodvisno od subjektivne percepcije, vendar niso teoretično nevtralna – treba jih je interpretirati znotraj okvira vrednot, teorije, pomena;
- teorija je kot zemljevid, ki raziskovalcu pomaga, kje naj išče dejstva in jih, ko so odkrita, pomaga interpretirati.

- Aktivistična orientacija: družboslovje je moralno-politična dejavnost, ki od raziskovalca zahteva, da zavzame neko vrednotno pozicijo;
- zavrača tako pozicijo pozitivizma o vrednotni nevtralnosti kot relativistično pozicijo interpretat. p.;
- objektivnost ne pomeni biti vrednotno nevtralen, ampak imeti pravo, nepopačeno sliko realnosti;
- znanje je moč: lahko je v službi nadvlade ljudi, lahko pa jim pomaga vzeti življenje v svoje roke in ga spremeniti.
- kaj in kako raziskovalec raziskuje in kaj se zgodi z rezultati, je vezano na vrednote in moralo, ker ima znanje otipljive učinke na življenja ljudi.

Feminizem in postmoderno razisk.

Kritična do pozitivizma in ponujata alternative, temelječe na interpretat. p. in kritičnem pristopu.

Feministično raziskovanje:

- različne raziskovalne strategije;
- zavedanje, da se subjektivna izkušnja žensk razlikuje od običajne: pozitivizem odseva moško perspektivo (objektivnost, logičnost, instrumentalnost, dominacija, nadzor, trda dejstva);

Feminizem

- klasično raziskovanje posplošuje moško izkušnjo sveta na vse ljudi, ignorira spol kot temeljno družbeno delitev, raziskovalec je s spolom določeno bitje (*gendered being*) – spol vpliva na to, kako doživlja svet in torej tudi raziskovanje – dati glas ženski perspektivi;
- senzibilnost za to, kako spol in relacije moči oblikujejo vsa področja življenja;
- akcijska orientacija;
- spol ima vpliv tako na kolektivni (kulturni vzorci) kot individualni ravni;
- feministični raziskovalci niso objektivni ne nevtralni; pogosto združijo profesionalno in zasebno življenje; družbeni svet je splet medsebojno povezanih odnosov, ljudi povezujejo čustva in medsebojne dolžnosti;
- poudarek na subjektivnem, procesnem, vključujočem;
- zavračanje seksizma;
- empatija med raziskovalcem in preučevanimi;
- vključevanje čustev raziskovalca v raziskovalni proces.

Postmodernizem

- Del širšega gibanja (umetnost, kulturna kritika); ima korenine v eksistencializmu, nihilizmu, anarhizmu (Heidegger, Nietzsche, Sartre, Wittgenstein);
- negacija modernizma (tradicija razsvetljenstva): logično razmišljanje, optimizem, vera v napredek, zaupanje v znanost in tehnologijo; obstajajo standardi lepote, resnice in morale;
- ni meje med umetnostjo, humanistiko in družboslovjem;
- demistifikacija, dekonstrukcija d. sveta – iti pod površino, k skritim strukturam;
- raziskovanje lahko le opisuje, nenaklonjenost abstraktnim razlagam; vsi opisi so enako veljavni, ni superiorne pozicije;
- rušenje družbenih znanosti; nezaupanje v kakršnokoli empirično raziskovanje, dvom v posplošljivost vedenja ali možnost njegovega akumuliranja v času;
- nasprotovanje nevtralni, odmaknjeni poziciji raziskovalca – njegova pozicija mora biti vidna;
- zavračanje vseh ideologij, tudi družbene teorije;
- močno zanašanje na intuicijo, domišljijo, osebno izkustvo, čustva;
- ekstremni subjektivizem: ni meja med notranjim in zunanjim svetom;
- dosledni relativizem: neskončno mnogo interpretacij, vse so enakovredne;
- raznolikost, kaos, kompleksnost, stalno spreminjanje;
- kavzalnosti ni mogoče preučevati, ker je svet preveč kompleksen in se prehitro spreminja;
- znanost ne more nikoli povsem zares predstaviti dejanskega sveta.

Pregled literature

Je začetna faza vsakega raziskovanja in temelji na predpostavki, da se vedenje akumulira in da se ljudje učijo in gradijo na tistem, kar so pred njimi raziskali drugi.

Cilji pregleda literature:

- pokazati poznavanje vedenja na področju in ustvariti kredibilnost (da je raziskovalec kompetenten na področju);
- pokazati potek prejšnjega raziskovanja in ga povezati s predstavljenim projektom raziskovalca (ga postaviti v kontekst že raziskanega);
- povezati in povzeti, kar je že znanega na nekem področju (kje se prejšnje raziskave ujemajo, kje ne, kje so odprta vprašanja in možnosti nadaljnega raziskovanja);
- učiti se od drugih in stimulirati nove ideje (raziskovalec svoje ideje gradi na predhodnem znanju, pokaže, kje so slepe ulice, predlaga nove hipoteze...).

Vrste pregledov literature:

- pregledno poznavanje področja;
- kontekstualni (postavi projekt v širši kontekst raziskovanja na področju);
- zgodovinski (opiše razvoj neke teme v času);
- teoretični (primerja, kako različne teorije tematizirajo nek raziskovalni problem);
- integrativni (povzame, kaj je znanega na neki časovni točki);
- metodološki (opiše, kako se od raziskave do raziskave razlikuje njihova metodologija).
- meta analiza: posebna vrsta integrativnega ali metodološkega pregleda: raziskovalec zbere podatke o posameznih raziskavah (npr. vrsta in velikost vzorca, metoda zbiranja podatkov, ugotovitve) in jih analizira.

Vrste literature

- raziskovalna poročila,
- knjige,
- članki v akademskih revijah (z recenzijo),
- disertacije,
- vladna poročila,
- *policy* poročila,
- članki, predstavljeni na konferencah (*conference proceedings* ali povzetki),
- učbeniki,
- enciklopedije,
- čitanke (*readers*)...

Članki v publikacijah z različno kredibilnostjo – časopisi in revije za masovno, laično bralstvo; popularno znanstvene revije; akademske revije... Recenzentski postopek praviloma le v slednjih. Tudi akademske revije se razlikujejo po kakovosti, prestižu (npr. SCI – *Science Citation Index*, faktor vpliva (*impact factor*) ipd.), stopnji sprejemanja člankov... Nekatere so dostopne tudi preko interneta, obstajajo tudi revije z recenzentskim postopkom, ki so samo na internetu.

Znanstvene knjige praviloma tiskajo specializirane založbe, pogosto univerzitetne. Nekatera znanstvena poročila o raziskavah se bolj verjetno pojavljajo v knjižni obliki: npr. v antropologiji in zgodovini. Lahko izidejo tudi v popularni obliki tudi za laično bralstvo. Kot knjige pogosto izidejo tudi doktorske disertacije.

Internet kot vir

- + lahek za uporabo, poceni, hiter;
- + dostopen kadar koli;
- + bogastvo zelo raznolikih virov informacij;
- + dodatne povezave na podobne vire;
- ni nadzora nad kakovostjo;
- veliko dobrih virov ni lahko dostopnih (ali niso zastonj);
- najti kakovostne vire je lahko težavno in zamudno;
- viri so lahko nestabilni (npr. prenos na drug naslov ipd.);
- lahko kopiranje, spreminjanje, ponarejanje in reproduciranje.

Etika znanstvenega raziskovanja

Ravnotežje med znanstvenim napredkom in pravicami raziskovanih oseb. Raziskovalci želijo graditi kariero, prispevati k napredku vedenja, si zgraditi prestiž, zadržati delovno mesto... Etično raziskovanje pa je praviloma bolj komplicirano, daljše, dražje in bolj verjetno, da se zaključi predčasno ter ne prinese posebnih nagrad.

Znanstvene prevare in plagiatorstvo (ponarejanje podatkov, prikazovanje prirejenih rezultatov ali poteka raziskovanja, kraja idej drugih brez citiranja).

Legalno, a neetično raziskovanje.

Odnos moči (raziskovalec – asistent, raziskovalec – raziskovane osebe).

Nekatera univerzalno sprejeta pravila:

- ne brez potrebe ali ireverzibilno škoditi raziskovanim;
- zagotoviti predhodno soglasje raziskovanih;
- ne brez potrebe ponižati ali objaviti škodljive informacije o raziskovanih, ki so bile zbrane za potrebe raziskave.

Izvor razmislekov o etiki raziskovanja po razkritju zločinov v imenu znanosti v nacistični Nemčiji (® Nürnberški kodeks). Kršitve tudi še kasneje (npr. *Tuskagee Syphilis Study*, poskusi z radioaktivnimi materiali v ZDA).

Psihološka škoda, stres in zlorabe (npr. Milgramova raziskava ubogljivosti v 60-ih; Zimbardov "zaporniški" eksperiment v 70-ih).

Raziskave, ki lahko povzročijo resnejšo psihološko škodo naj bi izvajali le izkušeni raziskovalci; po posvetovanju z raziskovalci, ki so že naredili podobne raziskave in strokovnjaki za mentalno zdravje; ob načrtovanju bi morali izločiti tvegane populacije (npr. čustveno nestabilne, tiste s slabim srcem); organizirati urgentno posredovanje; nikoli ustvarjati nepotrebne stresa in v primeru nevarnih situacij takoj prekiniti raziskavo; pridobiti "informiran pristanek" od raziskovanih in jim vsaj okvirno poročati o raziskavi takoj po zaključku.

Pravna škoda: raziskovalec naj bi zaščitil raziskovance pred možnimi negativnimi pravnimi posledicami, ki bi lahko nastale zaradi sodelovanja v raziskavi (npr. pri raziskovanju kriminalnega vedenja, združb).

Primer: Humphreysova raziskava moških homoseksualnih stikov v javnih straniščih l. 1975.

Opazovanje nelegalnih aktivnosti je lahko osrednji del raziskave: raziskovalec, ki opazuje takšna dejanja in o tem poroča policiji, krši etične standarde raziskovanja, po drugi strani s tem posredno omogoča kriminalno vedenje in je lahko obtožen kot soudeleženec – raziskovalec kot profesionalc, ki išče vedenje, znanje ali skriti "špicelj"?

Druge vrste škode za raziskovane:

- ankete lahko povzročijo občutke zaskrbljenosti, neugodja (npr. občutljive teme, spominjanje na neprijetne dogodke);
- negativne posledice za delovno mesto ali kariero.

Zavajanje raziskovanih: v primerih skritega raziskovanja, ko raziskovalec ne razkrije svoje vloge in raziskovani niti ne vejo, da so predmet raziskave niti niso dali soglasja za to ali pa raziskovalec priredi informacije o tem, kaj dela.

Pogosto v raziskavah, ki bi jih bilo drugače nemogoče izvesti (npr. raziskovanje kriminalnih združb, ekstremističnih sekt ipd.) v eksperimentih, da preprečijo reaktivne učinke pri raziskovanih. V tem primeru je zavajanje opravičljivo le iz specifičnih metodoloških razlogov in mora biti minimalizirano; raziskovalec mora pridobiti informiran pristanek, nikoli zavajati glede tveganj in dati raziskovanim vsaj osnovno poročilo takoj po koncu eksperimenta.

Informiran pristanek:

- kratek opis namena in postopka raziskave, njeno približno trajanje;
- možna tveganja, povezana s sodelovanjem;
- zagotovilo anonimnosti in zaupnosti;
- identifikacija raziskovalca, kje je možno dobiti dodatne informacije;
- izjava, da je sodelovanje popolnoma prostovoljno in ga je mogoče kadar koli prekiniti brez kazni;
- izjava o možnih alternativnih postopkih;
- opis možnih nadomestil raziskovanim;
- možnost pridobitve osnovnih rezultatov raziskave.

Posebne populacije, ki niso v položaju dati informiranega pristanka in prisila: npr. študenti, zaporniki, vojaško osebje, prejemniki socialne pomoči, otroci, duševno bolni. V nekaterih primerih je raziskovanje možno, če legalni skrbnik da pisno dovoljenje in raziskovalec zares sledi vsem etičnim načelom.

Ustvarjanje novih neenakosti

Npr. testiranje novega zdravila za hudo bolezen (npr. AIDS) – kontrolna skupina ga ne dobi. Možnosti: ta skupina dobiva do tedaj sprejemljivo zdravilo; “navzkrižni” raziskovalni načrt; če se novo zdravilo izkaže za uspešno, ga dobi tudi kontrolna skupina.

Kršenje zasebnosti: kadar koli raziskovalci sprašujejo o osebnih stališčih, različnih vedenjih ipd., kadar raziskovanje izvajajo naskrivaj.

Wichita Jury Study l. 1954.

Anonimnost: nerazkritje identitete raziskovanih, ko so podatki zbrani (npr. izmišljena imena in lokacije; kodiranje).

Zaupnost: v nekaterih primerih mora biti zraven zbranih podatkov ime osebe, raziskovalec pa se zaveže, da bodo ostali zaupni in ne bodo prišli v javnost (včasih komplicirani postopki, npr. anonimno odgovarjanje, tehnika naključnega odgovarjanja, tretja oseba, ki varuje dostop do kodiranih seznamov).

Kinseyeva raziskava o spolnem vedenju; raziskava o delovanju tajne policije v eni od nedemokratskih držav.

Informacije raziskovanih kot njihova zasebna lastnina?

Etika in znanstvena skupnost:

- etični kodeksi;
- licence;
- komisije za etično presojo raziskovalnih projektov;
- če ne gre za kazensko odgovornost, najpogostejša kazen negativna publiciteta, ki lahko vodi tudi v izgubo delovnega mesta, zavrnitev objav v akademskih revijah in zavrnitvijo financiranja razisk. projektov.

Etika in sponzorirano raziskovanje - raziskovalca se lahko sili:

- da zniža svoje etične standarde;
- pride do točno določenih ugotovitev ali
- prepreči objavo rezultatov;
- se ga omejuje pri izboru raziskovalnih tehnik;
- se samocenzurira (npr. zadrži objavo rezultatov, da zaščiti svoje informatorje ali obdrži dostop do raziskovanega terena, zaščiti družinske člane ipd.);
- zamolči pravega sponzorja.

Tipični primeri zlorabe v evalvacijskem razisk.:

- postavljanje “napačnih” vprašanj;
- zahteva po evalvacijski raziskavi po že sprejeti odločitvi za nek program – raziskava služi le opravičevanju že sprejetega programa;
- zahteva po uporabi raziskovalnega načrta/načina zbiranja podatkov, ki je neustrezen za raziskavo;
- vmešavanje v raziskovalni načrt/zbiranje podatkov, z namenom pridobiti želene rezultate;
- nadaljevanje programa tudi, ko rezultati pokažejo, da je neustrezen ali njegova ukinitvev tudi če rezultati kažejo, da je učinkovit;
- prikritje/brisanje pozitivnih dokazov, da bi ukinili/zmanjšali program ali negativnih dokazov, da bi nadaljevali/širili program.

Neuman, L. 2003. *Social Research Methods*. Boston: Allyn & Bacon. str. 137-168 (poglavje *Qualitative and Quantitative Research Designs*).

Toš, N., Hafner-Fink, M. 1998. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: FDV. Str. 41-48, 58-74.